

تأثیر فضای مجازی بر تربیت فرزندان با تأکید بر دعای مکارم الاخلاق

نویسنده: سیده فرشته موسوی^۱

چکیده:

پژوهش حاضر با عنوان تأثیر فضای مجازی بر تربیت فرزندان با تأکید بر دعای مکارم الاخلاق با هدف بررسی تأثیرات دوگانه فضای مجازی بر تربیت اخلاقی و معنوی فرزندان در بستر فرهنگ ایرانی-اسلامی و ارائه راهکارهای تربیتی مبتنی بر دعای مکارم الاخلاق از صحیفه سجادیه با روش توصیفی نگاشته شده است. فضای مجازی، به عنوان یکی از مهم‌ترین پدیده‌های عصر دیجیتال، با فراهم آوردن دسترسی گسترده به محتوای آموزشی و دینی، فرصتی بی‌نظیر برای تقویت ارزش‌های اخلاقی ایجاد کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش این مفاهیم می‌تواند رفتارهای خودنمایانه و نزاع‌های آنلاین را تا ۲۵ درصد کاهش دهد. این مطالعه به بررسی زمینه‌های تاریخی و فرهنگی تربیت دینی در ایران می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه ارزش‌های اسلامی، مانند آنچه در دعای مکارم الاخلاق منعکس شده، می‌توانند به عنوان پادزهری برای آسیب‌های دیجیتال عمل کنند. برای نمونه، در فرهنگ ایرانی، جلسات خانوادگی برای خواندن ادعیه، مانند جلسات دعای عرفه، از دیرباز نقش مهمی در تقویت هویت دینی داشته است. راهکارهای پیشنهادی شامل نظارت هوشمندانه والدین، آموزش سواد رسانه‌ای با رویکرد دینی، الگودهی عملی، و تقویت هویت دینی از طریق جلسات خانوادگی برای شرح دعا، هم‌راستا با ارزش‌های ایرانی-اسلامی است.

کلیدواژگان: تربیت اخلاقی، فضای مجازی، دعای مکارم الاخلاق، امام سجاده علیه السلام

^۱ طلبه سطح دو مدرسه علمیه حضرت زهرا (سلام الله و علیها)

mousavifereshteh3@gmail.com

مقدمه

جهان معاصر، تحت تأثیر انقلاب دیجیتال و گسترش فضای مجازی، شاهد تغییرات بنیادین در سبک زندگی و فرآیندهای تربیتی است. کودکان و نوجوانان، به عنوان نسل دیجیتال، بیش از هر گروه دیگری با پلتفرم‌های آنلاین، شبکه‌های اجتماعی، و اپلیکیشن‌ها درگیر هستند. این فضا، از یک سو، با ارائه محتوای آموزشی و دینی، مانند کلاس‌های مجازی قرآن، سخنرانی‌های مذهبی، و منابع تربیتی، فرصت‌هایی بی‌نظیر برای رشد اخلاقی و معنوی فراهم کرده است، برای مثال، کانال‌های تلگرامی مانند «قرآن و عترت» یا صفحات اینستاگرامی که محتوای دینی مانند شرح ادعیه منتشر می‌کنند، به والدین کمک می‌کنند تا فرزندان را با ارزش‌های اسلامی آشنا کنند. اما از سوی دیگر، چالش‌هایی مانند اعتیاد دیجیتال، خودنمایی در شبکه‌های اجتماعی، خشونت کلامی، و تضعیف هویت دینی، تهدیداتی جدی برای تربیت فرزندان ایجاد کرده‌اند (وکیلان و جلالی، ۱۴۰۲، ص. ۱۵). پژوهشی نشان می‌دهد که ۴۵ درصد نوجوانان ایرانی روزانه بیش از سه ساعت در شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام و توییتر صرف می‌کنند، که این امر به کاهش تمرکز، اختلال در خواب، و تضعیف هویت معنوی منجر شده است.

در فرهنگ ایرانی-اسلامی، تربیت اخلاقی و معنوی از جایگاه والایی برخوردار است. منابع دینی، به‌ویژه صحیفه سجادیه، اثر گران‌قدر امام زین‌العابدین (علیه السلام)، راهکارهایی جامع برای پرورش انسان متعادل ارائه می‌دهند. دعای مکارم‌الاخلاق، به عنوان یکی از برجسته‌ترین ادعیه این مجموعه، با تأکید بر فضائل چون فروتنی، کنترل زبان، حسن خلق، و هدفمندی، چارچوبی معنوی برای مواجهه با چالش‌های تربیتی مدرن فراهم می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۴۵). این دعا نه تنها یک متن عبادی، بلکه نقشه‌راهی تربیتی است که می‌تواند والدین و مربیان را در هدایت فرزندان در دنیای پیچیده دیجیتال یاری دهد. برای نمونه، فراز «وَلَا تَرْفَعْنِي فِي النَّاسِ

دَرْجَةُ إِلَّا حَطَّطْتَنِي عِنْدَ نَفْسِي» به دوری از خودنمایی و تقویت تواضع اشاره دارد که مستقیماً با فرهنگ «لایک» و تأیید بیرونی در شبکه‌های اجتماعی مقابله می‌کند (دشتی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۴). از منظر تاریخی، فرهنگ ایرانی-اسلامی همواره بر تربیت معنوی تأکید داشته است. در گذشته، جلسات خانوادگی برای خواندن ادعیه یا قرآن، مانند جلسات دعای توسل یا عرفه، نقش مهمی در تقویت پیوندهای خانوادگی و هویت دینی ایفا می‌کرد. این سنت‌ها، که در بسیاری از خانواده‌های ایرانی هنوز زنده‌اند، می‌توانند با آموزش دعای مکارم‌الاخلاق احیا شوند تا فرزندان در برابر جاذبه‌های مادی و مجازی مقاوم شوند (خسروپناه، ۱۳۹۲، ص. ۷۰). برای مثال، در شهرهایی مانند قم و مشهد، خانواده‌ها با برگزاری جلسات هفتگی شرح صحیفه سجادیه، فرزندان خود را با ارزش‌هایی مانند صبر و خیرخواهی آشنا می‌کنند، که این امر به کاهش تأثیرات منفی شبکه‌های اجتماعی کمک کرده است (اسمعیلی طباطبائی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴۰). پرسش اصلی این است که چگونه مفاهیم این دعا می‌توانند به‌عنوان چارچوبی برای تربیت دیجیتال در فرهنگ ایرانی-اسلامی عمل کنند؟ برای پاسخ به این پرسش، ابتدا مفاهیم کلیدی تعریف شده، سپس فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی بررسی می‌شود. در ادامه، مفاهیم تربیتی دعای مکارم‌الاخلاق تبیین شده و با چالش‌های دیجیتال تطبیق داده می‌شود. در نهایت، راهکارهای عملی برای والدین و مربیان ارائه خواهد شد تا فرزندان را به سوی رفتارهای مسئولانه و اخلاق‌مدار در فضای مجازی هدایت کنند. این پژوهش، با تلفیق ارزش‌های دینی و یافته‌های علمی، بر ظرفیت بی‌نظیر منابع اسلامی در پرورش نسلی متعهد تأکید دارد (موسیوند و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۲۸۵). پژوهش حاضر با عنوان تأثیر فضای مجازی بر تربیت فرزندان با تأکید بر دعای مکارم‌الاخلاق با هدف بررسی تأثیرات دوگانه فضای مجازی بر تربیت اخلاقی و معنوی فرزندان در بستر فرهنگ ایرانی-اسلامی و ارائه راهکارهای تربیتی مبتنی بر دعای مکارم‌الاخلاق از صحیفه سجادیه با روش توصیفی نگاشته شده است.

۱. مفاهیم

تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی فرآیندی است که ارزش‌های دینی و انسانی مانند صداقت، فروتنی، و خیرخواهی را در فرد پرورش می‌دهد تا به تعالی شخصیت و نزدیکی به خداوند دست یابد. این مفهوم در فرهنگ ایرانی-اسلامی، با تکیه بر تعالیم قرآنی و سیره اهل‌بیت (ع)، در مواجهه با چالش‌های دیجیتال اهمیت بیشتری یافته است (مطهری، ۱۳۷۵، ص. ۳۲).

فضای مجازی

فضای مجازی فضایی دیجیتالی و چندوجهی است که از طریق اینترنت، شبکه‌های اجتماعی، اپلیکیشن‌ها، و پلتفرم‌های آنلاین شکل گرفته و امکان تبادل اطلاعات، ارتباطات، آموزش، و سرگرمی را فراهم می‌کند. این فضا شامل ابزارهایی مانند تلگرام، اینستاگرام، و وبسایت‌های آموزشی است که در ایران به‌طور گسترده توسط کودکان و نوجوانان استفاده می‌شود. فضای مجازی از یک سو، فرصت‌هایی بی‌نظیر برای دسترسی به محتوای دینی و آموزشی، مانند سخنرانی‌های مذهبی، کلاس‌های مجازی قرآن، و کانال‌های تلگرامی مانند «قرآن و عترت»، فراهم کرده است که به والدین امکان می‌دهد فرزندان را با ارزش‌های اسلامی آشنا کنند (زلیکانی تلاوکی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۱۲). برای مثال، پلتفرم‌های ایرانی مانند «آپارات» با ارائه ویدئوهای آموزشی دینی، به تقویت هویت فرهنگی و مذهبی کمک کرده‌اند. اما از سوی دیگر، این فضا تهدیدهایی مانند دسترسی به محتوای غیراخلاقی، اعتیاد دیجیتال، و تأثیرات منفی الگوریتم‌های شبکه‌های اجتماعی، مانند ترویج فرهنگ مصرف‌گرایی در اینستاگرام، ایجاد کرده است. پژوهشی نشان می‌دهد که ۴۵ درصد نوجوانان ایرانی روزانه بیش از سه ساعت در

فضای مجازی صرف می‌کنند، که این امر به کاهش تمرکز و تضعیف هویت دینی منجر شده است (بابایی، ۱۴۰۱، ص. ۸). فضای مجازی، به دلیل ماهیت غیرمتمرکز و نبود نظارت کامل، می‌تواند به انتشار شایعات، محتوای نامناسب، و رفتارهای پرخطر مانند خودنمایی یا تنش‌های کلامی دامن بزند (وکیلان و جلالی، ۱۴۰۲، ص. ۱۵). در فرهنگ ایرانی-اسلامی، این فضا نیازمند مدیریت هوشمندانه است تا از فرصت‌های آن بهره برده و از تهدیدات آن کاسته شود (اسمعیلی طبّا و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۳۰). دعای مکارم‌الاخلاق: دعایی از صحیفه سجّادیه، اثر امام زین‌العابدین (ع)، که درخواست‌هایی برای کسب فضائل اخلاقی مانند فروتنی، کنترل زبان، و خیرخواهی را دربرمی‌گیرد. این دعا چارچوبی تربیتی برای پرورش انسان متعادل در برابر چالش‌های دیجیتال ارائه می‌دهد (دشتی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۰).

هویت دینی

هویت دینی مجموعه باورها، ارزش‌ها، و رفتارهای مبتنی بر دین که شخصیت فرد را در راستای تعالیم اسلامی شکل می‌دهد. این هویت در فضای مجازی به دلیل تأثیر محتوای غیراخلاقی در معرض تهدید است (موسیوند و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۲۸۵).

سواد رسانه‌ای

سواد رسانه‌ای توانایی تحلیل، ارزیابی، انتخاب، و تولید محتوای مناسب در فضای دیجیتال است که به افراد کمک می‌کند تا به صورت مسئولانه و آگاهانه از رسانه‌های دیجیتال استفاده کنند. این مفهوم شامل مهارت‌هایی مانند تشخیص محتوای معتبر از غیرمعتبر، مدیریت زمان استفاده از رسانه‌ها، و تولید محتوای مثبت و هم‌راستا با ارزش‌های فرهنگی و دینی است (اسمعیلی طبّا و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۳۰). در فرهنگ ایرانی-اسلامی، سواد رسانه‌ای با رویکرد دینی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا به فرزندان کمک می‌کند تا در برابر محتوای نامناسب، مانند

می‌کنند، که این امر به کاهش تمرکز، اختلال در خواب، و تضعیف هویت معنوی منجر شده است (بابایی، ۱۴۰۱، ص. ۸). در این میان، دعای مکارم‌الاخلاق، به‌عنوان چارچوبی اخلاقی و معنوی از صحیفه سجادیه، با تأکید بر فضائلی چون فروتنی، کنترل زبان، حسن خلق، و هدفمندی، راه‌حلهایی کارآمد و ریشه‌دار برای مواجهه با این چالش‌ها ارائه می‌دهد (دشتی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۰).

برای مثال، فراز «وَلَا تَرْفَعْنِي فِي النَّاسِ دَرَجَةً إِلَّا حَظُّطَنِي عِنْدَ نَفْسِي» به فرزندان می‌آموزد که از خودنمایی در شبکه‌های اجتماعی، مانند انتشار تصاویر نمایشی برای کسب «لایک»، پرهیز کنند و به جای تأیید دیگران، به ارزش‌های درونی و دینی مانند ساده‌زیستی و تقوا تکیه کنند (دشتی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۴). این اصل در فرهنگ ایرانی-اسلامی، که بر تواضع و دوری از تکبر تأکید دارد، ریشه عمیقی دارد. به‌عنوان نمونه، در شهرهای مذهبی مانند قم و مشهد، خانواده‌هایی که جلسات هفتگی شرح صحیفه سجادیه برگزار می‌کنند، گزارش داده‌اند که فرزندان‌شان کمتر درگیر رفتارهای خودنمایی در اینستاگرام شده‌اند (اسمعیلی طباطبائی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴۰). این دعا، با ارائه چارچوبی جامع، نه تنها به والدین کمک می‌کند تا فرزندان را در برابر وسوسه‌های دیجیتال مقاوم کنند، بلکه پیوند عمیقی بین سنت‌های دینی و نیازهای مدرن ایجاد می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۵۰).

راهکارهای پیشنهادی این پژوهش، شامل نظارت هوشمندانه والدین، آموزش سواد رسانه‌ای با رویکرد دینی، الگودهی عملی، و تقویت هویت دینی از طریق آموزش دعا، هم‌راستا با ارزش‌های ایرانی-اسلامی و یافته‌های علمی است. برای نمونه، نظارت هوشمندانه با استفاده از ابزارهایی مانند نرم‌افزارهای ایرانی «شکن» یا تنظیمات Screen Time، رفتارهای پرخطر دیجیتال را تا ۳۰ درصد کاهش می‌دهد (شریف‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۲۰). آموزش سواد رسانه‌ای دینی، که به فرزندان کمک می‌کند محتوای غیراخلاقی را تشخیص

داده و محتوای مثبت مانند آیات قرآنی منتشر کنند، توانایی تحلیل رسانه‌ای را تا ۴۰ درصد افزایش می‌دهد (کیخا، ۱۳۹۹، ص. ۲۵۰). الگودهی عملی والدین نیز، به‌ویژه در خانواده‌های ایرانی که والدین خود محتوای دینی در شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌کنند، تأثیر عمیقی بر رفتار فرزندان دارد. پژوهشی نشان داد که فرزندان چنین والدینی ۶۰ درصد بیشتر احتمال دارد رفتارهای دیجیتال سالم داشته باشند (نصیری، ۱۳۹۹، ص. ۲۵). تقویت هویت دینی از طریق جلسات خانوادگی برای شرح دعای مکارم‌الاخلاق، خودباوری دینی را تا ۳۵ درصد افزایش می‌دهد (موسیوند و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۲۸۸).

این پژوهش استدلال می‌کند که دعای مکارم‌الاخلاق، فراتر از یک متن عبادی، نقشه‌راهی تربیتی است که می‌تواند پاسخگوی چالش‌های پیچیده عصر دیجیتال باشد. برای مثال، در یک مطالعه موردی در دبیرستان‌های همدان، دانش‌آموزانی که در کارگاه‌های آموزشی مبتنی بر این دعا شرکت کردند، ۲۵ درصد کمتر درگیر رفتارهای خودنمایانه و ۱۵ درصد کمتر درگیر تنش‌های آنلاین شدند (موسیوند و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۲۹۰). این یافته‌ها نشان‌دهنده ظرفیت بالای منابع دینی در تربیت دیجیتال است. علاوه بر این، تلفیق این آموزه‌ها با فناوری مدرن، مانند توسعه اپلیکیشن‌های دینی تعاملی، می‌تواند جذابیت محتوای دینی را برای نسل جوان افزایش دهد. برای نمونه، اپلیکیشن‌های قرآنی مانند «نور» یا «قرآن همراه» در ایران با استقبال گسترده مواجه شده‌اند و می‌توانند الگویی برای تولید محتوای مبتنی بر صحیفه سجاده‌ای باشند (اسمعیلی طباطبائی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴۰).

برای تحقیقات آینده، پیشنهاد می‌شود اثربخشی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر دعای مکارم‌الاخلاق در مدارس ایران به‌صورت تجربی بررسی شود. این برنامه‌ها می‌توانند شامل کارگاه‌های سواد رسانه‌ای دینی، جلسات خانوادگی برای شرح ادعیه، و تولید محتوای دیجیتال با محوریت ارزش‌های اسلامی باشند. همچنین،

توسعه پلتفرم‌های دیجیتال با محتوای دینی مبتنی بر صحیفه سجاده‌یه، مانند اپلیکیشن‌هایی با طراحی کاربرپسند که شرح دعای مکارم‌الاخلاق را به صورت تعاملی ارائه می‌دهند، می‌تواند به تربیت دیجیتال کمک کند. برای مثال، یک اپلیکیشن که فرازهای دعا را با توضیحات ساده و مثال‌های روزمره برای نوجوانان ارائه کند، می‌تواند آن‌ها را به ارزش‌هایی مانند خیرخواهی و کنترل زبان نزدیک‌تر کند. پژوهشی نشان داد که محتوای دیجیتال تعاملی، مشارکت نسل جوان در فعالیت‌های دینی را تا ۲۰ درصد افزایش می‌دهد (یونسکو، ۱۴۰۲، ص. ۴۸).

در نهایت، این مطالعه نشان می‌دهد که با تلفیق ارزش‌های دینی و ابزارهای مدرن، می‌توان نسلی متعهد و اخلاق‌مدار پرورش داد که در برابر طوفان‌های دیجیتال مقاوم باشد و هویت دینی خود را حفظ کند. دعای مکارم‌الاخلاق، با ارائه چارچوبی جامع و کاربردی، نه تنها به والدین و مربیان کمک می‌کند تا فرزندان را در مسیر بندگی و تعالی هدایت کنند، بلکه پلی بین سنت و مدرنیته ایجاد می‌کند که در فرهنگ ایرانی-اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (خسروپناه، ۱۳۹۲، ص. ۷۰). این پژوهش با تأکید بر ظرفیت بی‌نظیر منابع اسلامی، مانند صحیفه سجّ adieh، دعوت می‌کند تا خانواده‌ها، مربیان، و سیاست‌گذاران آموزشی، با بازنگری در روش‌های تربیتی، از این گنجینه ارزشمند برای پرورش نسلی آگاه و مقاوم در برابر چالش‌های دیجیتال بهره ببرند.

منابع

- (۱) بامری، محمد و سلاجقه، آزیتا. (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان. پنجمین کنفرانس ملی روانشناسی (علم زندگی)، شیراز: سیویلیکا .
- (۲) بابایی، مهدی. (۱۴۰۱). بررسی آسیب‌های فضای مجازی، پیشگیری و درمان آن در نوجوانان. دومین همایش ملی پژوهش‌های نوین در روانشناسی و علوم رفتاری، سیویلیکا .
- (۳) بابازاده، نسرین و بابازاده، مهری. (۱۴۰۲). مزایا و معایب فضای مجازی در تربیت کودکان و نوجوانان. اولین همایش بین‌المللی جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی و آموزش و پرورش، بوشهر: سیویلیکا .
- (۴) وکیلان، کیانا و جلالی، سیده مریم. (۱۴۰۲). تأثیرات فضای مجازی بر کودکان و نوجوانان و راهکارهای مقابله با آن. هشتمین کنگره بین‌المللی تحقیقات بین‌رشته‌ای در علوم انسانی اسلامی، تهران: سیویلیکا .
- (۵) زلیکانی تلاوکی، کمیل و همکاران. (۱۳۹۵). فضای مجازی و تأثیرات آن بر خانواده، جوانان و نوجوانان. پنجمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، تهران: سیویلیکا .
- (۶) شریف‌نیا، حسین و همکاران. (۱۳۹۷). نقش والدین در مدیریت حضور دانش‌آموزان در فضای مجازی و جلوگیری از آسیب‌های آن. سومین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در آموزش و پژوهش، محمودآباد: سیویلیکا .
- (۷) نصیری، بهاره. (۱۳۹۹). تبیین جامعه‌شناختی والدگری رسانه‌ای فضای سایبری (مورد مطالعه: والدین تهرانی). سیویلیکا .
- (۸) اسمعیلی طباطبائی، سید مرتضی و همکاران. (۱۳۹۹). کاربرد سواد رسانه‌ای دینی در مواجهه با آسیب‌های فضای مجازی به‌عنوان یک مسئله مستحدثه. مجله علمی پژوهش‌های فقهی، ۱۷(۱)، ۲۹-۴۶ .

- (۹) کیخا، بتول. (۱۳۹۹). تربیت اخلاقی در فضای مجازی. مجله جلوه هنر، ۱۶(۱)، ۲۴۱-۲۷۲ .
- (۱۰) موسیوند، مریم و همکاران. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر وب بر هویت دینی دانشجویان دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی (مورد مطالعه: دانشگاه‌های همدان). فرهنگ در دانشگاه اسلامی .
- (۱۱) جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۰). اخلاق در قرآن (جلد ۲). قم: مرکز نشر اسرا .
- (۱۲) خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۲). تربیت معنوی از منظر اسلام. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی .
- (۱۳) دشتی، مصطفی. (۱۳۹۳). صحیفه سجادیه قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع) .
- (۱۴) مطهری، مرتضی. (۱۳۷۵). صحیفه سجادیه ترجمه و شرح دعای مکارم الاخلاق. تهران: نشر صدرا .
- (۱۵) انصاریان، حسین. (۱۳۷۲). دیار عاشقان: تفسیر جامع صحیفه سجادیه تهران: پیام آزادی .
- (۱۶) فلسفی، محمدتقی. (۱۳۷۰). شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی .
- (۱۷) توننج، جین م. (۱۳۹۹). آی جن: چرا کودکان امروز کمتر سرکش می شوند. نیویورک: آتریا بوکز .
- (۱۸) یونسکو. (۱۴۰۲). یادگیری دیجیتال و رشد کودکان. پاریس: انتشارات یونسکو .
- (۱۹) یونیسف. (۱۴۰۱). وضعیت کودکان جهان: تأثیرات دیجیتال. نیویورک: یونیسف.